

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI	5
OD AUTORÓW	8
KALENDARIUM PRZEDSTAWIANYCH ZDARZEŃ	11
1. WPROWADZENIE	22
1.1. Początki geodezji	22
1.2. Początki geodezji na ziemiach polskich	39
2. GEODEZJA W POCZĄTKACH KRÓLESTWA POLSKIEGO	58
2.1. Wprowadzenie nowego systemu miar	61
2.2. Wprowadzenie uregulowań dotyczących trybu nabywania uprawnień zawodowych	65
3. PRZEPISY PRAWNE I ADMINISTRACYJNE	71
3.1. Przepisy dla prac związanych z porządkowaniem struktury przestrzennej kraju	72
3.1.1. Przepisy związane z rozgraniczaniem nieruchomości gruntowych	72
3.1.2. Przepisy związane z wywłaszczaniem nieruchomości	87
3.2. Przepisy związane z rozwojem miast	92
3.2.1. Przepisy dla prac na etapie organizacji struktur administracyjnych miast i rozwoju terytorialnego przestrzeni miejskich	96
3.2.2. Przepisy dla prac na etapie planowej działalności służb administracyjnych, związanej z rozwojem i funkcjonowaniem miast	99
4. INSTRUKCJE TECHNICZNE	105
4.1. Instrukcja dotycząca pomiaru rządowych nieruchomości gruntowych z 1818 roku	106
4.2. Instrukcje dotyczące pomiarów szczegółowych miast rządowych z 1819 i 1823 roku	121
4.2.1. Instrukcja pomiaru miast z 1819 roku	122
4.2.2. Instrukcja pomiaru miast z 1823 roku	128
4.3. Instrukcja dotycząca wyceny nieruchomości rządowych z 1823 roku	133
4.4. Instrukcja dotycząca pomiarów przy realizacji inwestycji drogowych z 1832 roku	136
4.5. Instrukcja dotycząca pomiarów dóbr i lasów rządowych z 1839 roku	142
5. ŁÓDŹ I OKOLICE W POCZĄTKACH KRÓLESTWA POLSKIEGO	163
5.1. Uwarunkowania geograficzne rozwoju	165
5.2. Uwarunkowania administracyjne rozwoju	177
6. WDRAŻANIE ZBIORÓW INFORMACJI O TERENIE	181
7. ZBIORY INFORMACJI O TERENIE DLA MIASTA OZORKOWA	190
7.1. Opracowanie geodezyjno-kartograficzne dla okolic Ozorkowa	190
7.2. Pierwsze prace geodezyjno-kartograficzne dla Ozorkowa	194
7.3. Mapa Ozorkowa z 1815 roku	196
7.4. Mapy Ozorkowa z 1816 roku	198
8. ZBIORY INFORMACJI O TERENIE DLA MIASTA ALEKSANDROWA	210
8.1. Plan Wierzbna	210
8.2. Mapa nowo założonego miasta Aleksandrowa	214
9. ZBIORY INFORMACJI O TERENIE DLA MIASTA ZGIERZA	228
9.1. Pomiary miasta Zgierza	229
9.2. Mapa starego i nowego miasta Zgierza z 1821 roku	231
9.3. Plan regulacyjny miasta Zgierza z 1823 roku	236
9.4. Mapa nowego miasta Zgierza z 1824 roku	238
10. ZBIORY INFORMACJI O TERENIE DLA MIASTA ŁODZI	247
10.1. Pierwsze wielkoskalowe mapy sytuacyjne Łodzi i okolic	249
10.2. Plan i rejestr pomiarowo-regulacyjny osady rękodzielniczej Nowe Miasto	271
10.3. Mapy sytuacyjne terenów przyszłej osady rękodzielniczej Łódka	289
10.4. Plan i rejestr regulacyjno-pomiarowy dla Osady Rękodzielniczej Łódka	298
10.5. Zasób geodezyjno-kartograficzny Łodzi w 1828 roku	309

11. ZBIORY INFORMACJI O TERENIE DLA MIASTA PABIANICE	330
11.1. Pierwsze mapy dóbr i Pabianic	331
11.2. Prace geodezyjno-kartograficzne z lat 1823 i 1824.....	336
11.3. Zbiór informacji o terenie z 1823 roku.....	338
11.4. Zbiór informacji o terenie z 1824 roku.....	339
12. PODSUMOWANIE	369
INDEKS NAZWISK.....	377
LITERATURA	386
SPIS GEOMETRÓW.....	395
SPIS MAP.....	397
SPIS REJESTRÓW.....	401
SPIS DOKUMENTÓW ŹRÓDŁOWYCH.....	403
SPIS GEODEZYJNYCH STANDARDÓW TECHNICZNYCH.....	404
SPIS RYSUNKÓW.....	405
SPIS TABEL.....	413
WYKAZ SKRÓTÓW	414
Streszczenie.....	415
Summary.....	416
Резюме	417

OD REDAKCJI

Pracę recenzowali:

- prof. zw. dr hab. inż. Zdzisław Adamczewski, były dziekan Wydziału Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej, prorektor PW, współautor Systemu Informacji Przestrzennej „Teren” (podsystemu Państwowego Systemu Informatycznego), przewodniczący Komitetu Naukowo-Technicznego ds. Doskonalenia Kadr Federacji NOT, Przewodniczący Stowarzyszenia Geodetów Polskich, Prezes Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii, członek Polskiej Akademii Nauk,
- prof. zw. dr hab. Stanisław Liszewski, były dyrektor Instytutu Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, rektor UŁ, przewodniczący Komitetu Narodowego do Spraw Współpracy z Międzynarodową Unią Geograficzną przy Wydziale Nauk o Ziemi i Nauk Górniczych PAN, członek Komitetu Narodowego do Spraw Współpracy z Międzynarodową Radą Nauki przy prezydium PAN, Prezes Łódzkiego Towarzystwa Naukowego.

Opinia uznanych autorytetów naukowych, ponadto osób związanych z Łodzią i regionem, może być interesująca dla Czytelników.

Po wyrażeniu zgody przez Autorów, redakcja zamieszcza fragmenty Ich opinii o recenzowanej monografii:

Jest to opracowanie o wielkiej wartości poznawczej dla historyków techniki oraz geodetów. Autorzy, nie tylko z benedyktyńską skrupulatnością, ale przede wszystkim – z inżynierską ścisłością i rzeczowością rysują nam obraz geodezji uprawianej w Królestwie Polskim przełomu wieków osiemnastego i dziewiętnastego. Jest charakterystyczne, że obraz ten to nie tylko precyzyjnie, realistycznie stworzone „płaskie płótno”, ale także wielowarstwowe przedstawienie – z jednej strony aktywności światłych administratorów terytorium kraju, rozumiejących rolę „geometry” w przekształcaniu przestrzeni kraju, a z drugiej – wielkiego kunsztu inżynierskiego wykonawców decyzji administracyjnych. Autorzy pokazali jak ważny jest w opisie rzeczywistości (tu w szczególności – opisie zjawisk społeczno-ekonomicznych w aspekcie przestrzennym) związek doświadczenia historycznego ze współczesnym racjonalnym zarządzaniem terytorium kraju.

Na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać, że podtytuł monografii nawiązujący do współcześnie identyfikowanych funkcji geodezji, a mianowicie w szczególności – do formowania i „prowadzenia” systemów informacji przestrzennej, jest nieco „na wyrost”. Jednak Autorzy skutecznie zamknęli ten łuk pojęciowy, pokazując jak od podstaw, w zarodku, niejako spontanicznie powstają te systemy, choć jeszcze nie tak nazwane. Przy lekturze monografii rodzi się przykra refleksja: światli administratorzy terytorium kraju sprzed 200 lat nieporównanie lepiej rozumieli znaczenie tych systemów niż współcześni polscy ministrowie „nadzorujący” geodezję i kartografię (od chwili utworzenia przed kilku laty ministerstwa cyfryzacji i administracji minister w swoich wystąpieniach nie wspominał ni słowem o tej dziedzinie, pasjonując się cyfryzacją różnych „kup informacji”).

Lektura monografii miejscami wprowadza nas jak gdyby w „detektywistyczne” wykrywanie przez Autorów zatartych przez czas szczegółów aktywności geometrów. Tak więc np. rozszyfrowany został ścisły geometryczny algorytm rozplanowania Nowego Miasta w Łodzi. Ponadto zanurzeni w historii Autorzy wpadli nawet w staropolski styl, np. partykulę „można” stawiają konsekwentnie po słowie w bezokoliczniku (np. „przeczytać można”...). Słownik języka polskiego preferuje odwrotną kolejność w podawanych przykładach, ale można wyrażenia Autorów potraktować jako urokliwy archaizm językowy. Użyto też w tekście nazwy „posiadło”, „posiadła” (zamiast np. współcześnie: „posiadłość”, „posiadłości”).

prof. zw. dr hab. inż. Zdzisław Adamczewski

Opiniowana praca jest trzecim rozległym dziełem Autorów o charakterze monograficznym, które podejmuje tematykę budowania zbiorów informacji przestrzennej w początkowym okresie działalności Królestwa Polskiego. Przestrzennie badania przedstawione w tej pracy ograniczają się do pięciu miast, które przyczyniły się do powstania i rozwoju przyszłego przemysłu włókienniczego (Ozorków, Aleksandrów, Zgierz, Łódź i Pabianice), a czasowo dotyczą końca XVIII wieku i pierwszej ćwierci XIX wieku.

Wybór zakresu przedmiotu badań (pięć miast), jak i czasu prowadzonych obserwacji jest znakomity. Jest to bowiem czas, w którym z inicjatywy władz Królestwa Polskiego zdecydowano o rozwoju przemysłu włókienniczego w wybranych miasteczkach (głównie rolniczych) w oparciu o zachęcanych przywilejami ekonomicznymi osadników z krajów Europy Zachodniej i Środkowej (Prusy, Śląsk, Czechy, Belgia i inne).

Aby zamysł osadzenia przybyszów mógł się powieść, władze województwa mazowieckiego i kaliskiego podjęły decyzję o przygotowaniu planów geodezyjnych uwzględniających zarówno koncepcje nowych miast i osiedli, jak również regulacje istniejących tam wcześniej układów osadniczych.

Autorzy recenzowanej monografii poświęcili dużą część dzieła prezentacji wyników swoich badań poświęconych odtworzeniu i interpretacji pierwszych pomiarów, a następnie planów i rejestrów uprzemysłowionych w początkach Królestwa Polskiego miast regionu łódzkiego. Na podkreślenie zasługuje fakt, że Autorzy pragnąc dotrzeć do początków zbiorów informacji przestrzennej na tym obszarze, prześledzili prace kilkunastu działających tu w tym czasie geodetów, sięgając do znajdujących się w archiwach zbiorów (niestety nie wszystkie prace zdołano odnaleźć).

Praca autorstwa M. Czochańskiego i G. Kowalskiego jest dziełem obszernym i dobrze udokumentowanym.

Część badawczą pracy poprzedzono „Kalendarium przedstawionych zdarzeń”, w którym autorzy wymieniają, podając rok, najważniejsze zdarzenia związane z rozwojem pomiarów i prac geodezyjnych prowadzonych w skali kraju, jak i regionu. Kalendarz ten otwiera informacja o działalności żerdników (mierników) królewskich w XIV wieku, a zamyka rok 1841, w którym to nadano miastu fabrycznemu Łodzi „prawa i prerogatywy jakie służą miastom gubernialnym”. Utworzono również w tym roku Urząd Prezydencki Miasta Łodzi.

Kolejne cztery rozdziały pracy mają charakter ogólny (może nawet podręcznikowy) i są poświęcone: historii geodezji na świecie i w Polsce, w tym w Królestwie Polskim oraz przepisom prawnym i administracyjnym. Przedstawiono tu również instrukcje techniczne dotyczące pomiarów miast obowiązujące w różnych latach.

Część badawcza pracy rozpoczyna się rozdziałem piątym, w którym omówiono sytuację geograficzną, administracyjną i gospodarczą Łodzi i okolic w początkach Królestwa Polskiego (1815-1840).

Kolejne rozdziały dotyczą powstania, a następnie wdrażania zbiorów informacji o terenie (zarówno planów jak i rejestrów) w pięciu wybranych miastach (każdemu miastu poświęcono oddzielny rozdział); dwóch prywatnych (Ozorków i Aleksandrów), dwóch rządowych (Zgierz i Łódź) oraz w Pabianicach, które wcześniej należały do kapituły krakowskiej i po sekularyzacji przez rząd Prus, stały się miastem rządowym.

Relacje z poszukiwań pierwszych i kolejnych opracowań (nie wszystkie udało się odszukać), a następnie śledzenie powstawania nowych miast czy regulacji starych, jest literaturą pasjonującą i bardzo wzbogacającą wiedzę o powstaniu nowych miast przemysłowych. Jako przykład mogę tu podać mało znaną rolę, jaką autorzy przypisują komisarzowi Klemensowi Witkowskiemu w stworzeniu planu siedliskowego nowego Miasta Łodzi.

Ta część rozważań ilustrowana jest wieloma odbitkami planów (kolorowych), rysunków i innych dokumentów, a także odbitkami pism i korespondencji, co nie tylko wzbogaca treść, ale pozwala również na osobiste śledzenie powstawania do dzisiaj istniejących układów przestrzennych miast.

Na zakończenie omawiania każdego miasta Autorzy sporządzają zestawienie informacyjne o zbiorach informacji o terenie, zaznaczając w nim rok dokonania pomiarów, nazwę planu i jego autora. Jest to bardzo cenna informacja dla innych badaczy zajmujących się badaniem miast tego regionu.

Pracę kończy „Podsumowanie” (rozdział 12), w którym m.in. na wykresach Autorzy porównują podstawowe warstwy systemów informacji przestrzennej funkcjonujące w początkach XIX i XXI wieku.

Do pracy dołączone są bardzo interesujące zestawienia.

Przedstawiona do opinii praca jest wartościowym opracowaniem naukowym. W sensie poznawczym dostarcza zupełnie nowych informacji na temat organizacji przestrzeni geodezyjnych w uprzemysłowionych na początku Królestwa Polskiego dawnych miasteczkach i niektórych (prywatnych) wsiach.

Autorzy bardzo dobrze dokumentują swoje dociekania zarówno reprodukcjami oryginalnych map, a także reprodukcjami planów i map, jak również odbitkami oryginalnych pism, zarządzeń oraz korespondencji.

Praca jest dobrze obudowana literaturą przedmiotu zarówno z zakresu geodezji, jak i historii, geografii i innych dziedzin wiedzy.

Rekomendując pracę autorstwa M. Czochańskiego i G. Kowalskiego do druku pragnę podkreślić, że jej treść daje nowe spojrzenie na organizację przestrzeni miejskiej, a tym samym uzupełnia i wzbogaca dotychczasowe studia historyków i geografów nad miastami Polski Środkowej.

prof. zw. dr hab. Stanisław Liszewski

*Z przeglądu pracy naszej ujrzy światły czytelnik,
jakie w różnych czasach były usilności
władzy krajowej lub obywateli prywatnych,
końcem zmierzenia i zdjęcia w rysunkach,
czy całej czy w jej częściach,
krainy Polskiej.*

Edward Rastawiecki, 1846 [110]

OD AUTORÓW

Na zlecenie Wydziału Geodezji, Katastru i Inwentaryzacji Urzędu Miasta Łodzi, została opracowana w Katedrze Geodezji, Kartografii Środowiska i Geometrii Wykreślnej Politechniki Łódzkiej przez Mariana Czochańskiego, Tadeusza Kośkę i Grzegorza Kowalskiego plansza Atlasu Miasta Łodzi – *90 lat miejskiej służby geodezyjnej i kartograficznej*. Impulsem do podjęcia badań dotyczących geodezji w Łodzi była przypadająca w 2008 roku 90. rocznica utworzenia przy Wydziale Budownictwa Magistratu m. Łodzi Oddziału Pomiarów Miejskich – pierwszej w historii miasta administracji geodezyjnej.

Opracowanie ukazało się drukiem w Suplemencie 1 Atlasu Miasta Łodzi w 2009 roku jako Arkusz 1 i Arkusz 2 planszy LVIII.

Zaawansowanie badań w tym zakresie pozwoliło na opublikowanie ich wyników w monografii *Zarys dziejów geodezji w Łodzi*, która ukazała się drukiem w 2008 roku jako wydawnictwo Politechniki Łódzkiej. Praca została wyróżniona nagrodą Złoty Ekslibris za rok 2008 Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi, w kategorii Najlepsza książka o Łodzi, za wysoki poziom merytoryczny i edytorski.

Autorzy tej monografii, Marian Czochański, Tadeusz Kośka i Grzegorz Kowalski, w badaniach dotyczących głównych dokonań geodezyjno-kartograficznych w Łodzi wyróżnili cztery okresy:

- do roku 1818, okres od małego miasteczka rolniczego, stanowiącego punkt na drobnoskalowej mapie geograficznej do wielkoskalowej mapy sytuacyjnej pokrywającej cały obszar powstającego miasta przemysłowego,
- lata 1918-1945, okres systematycznych działań „od ogółu do szczegółu”, kształtowania się zrębów geodezji miejskiej i budowy zasobu geodezyjno-kartograficznego wielkoprzemysłowego miasta,

- lata 1945-1989, okres od inwentaryzacji stanu zasobu geodezyjno- kartograficznego po II wojnie światowej do utworzenia bazy danych przestrzennych o mieście,

- lata 1989-2008, okres ogromnych zmian jakościowych w geodezji, przejścia od „geodezji analogowej” do budowy numerycznego systemu informacji o terenie dla jednego z największych miast w kraju.

Opracowanie spotkało się z bardzo dużym zainteresowaniem, czego wynikiem był dodruk publikacji na zlecenie Wydziału Geodezji, Katastru i Inwentaryzacji Urzędu Miasta Łodzi.

Szczególne zaciekawienie budził pierwszy z wyróżnionych okresów, a zwłaszcza dzieje geodezji w pierwszych latach Królestwa Polskiego.

W piętnastoleciu 1815-1830, na skutek sprzyjających warunków ekonomicznych i politycznych wyrósł późniejszy łódzki okręg przemysłowy, skoncentrowany głównie na pograniczu ówczesnych dwóch województw: mazowieckiego i kaliskiego. Dzięki protekcyjnej polityce rządu Królestwa Polskiego oraz zaangażowaniu władz lokalnych rozwijają się miasta rządowe, takie jak Łódź, Zgierz czy Pabianice, a także prywatne miasta przemysłowe (prywatne osady rękodzielnicze powstałe nawet wcześniej, niż miasta pozostające pod opieką rządu), takie jak Ozorków, Aleksandrów czy Konstantynów.

Zespół autorski, Marian Czochański i Grzegorz Kowalski, podjął dalsze badania związane z tym okresem, zwracając szczególną uwagę na dokonania geodezyjno-kartograficzne w kontekście uwarunkowań politycznych oraz administracyjno-technicznych wpływających na zakres, rodzaj i jakość opracowań geodezyjno-kartograficznych, sporządzanych jako zadania o znaczeniu krajowym, a także jako zadania własne ówczesnej administracji terytorialnej (zadania zlecane odpowiednim wydziałom komisji wojewódzkich).

Dla celów niniejszego opracowania wykorzystano dokumenty odnalezione w czasie kwerendy przeprowadzonej w zbiorach kartograficznych:

- Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie,
- Archiwum Państwowego w Łodzi,
- Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi,

a także akta miast Łodzi, Zgierza i Pabianic przechowywane w Archiwum Państwowym w Łodzi.

Prowadząc badania, autorzy przyjęli również założenie, że oprócz zabytków kartograficznych na wydobywanie z zapomnienia zasługują rozproszone po różnych wydawnictwach urzędowych i półurzędowych z XIX w. przekazy drukowane, takie jak dokumenty o charakterze prawnym lub instrukcyjnym. Materiały takie determinowały przecież rozwój zawodu oraz wpływały bezpośrednio na zakres prac geodezyjno-kartograficznych oraz na efekty tych prac w badanym okresie.

W niniejszym opracowaniu wykorzystano wcześniejsze publikacje własne, drukowane zwarte i rozproszone prace wielu autorów, uwzględniając również materiały w wersji elektronicznej zgromadzone w bibliotekach cyfrowych wielu instytucji, szczególnie w: